

การพิจารณาคดีในทางปกครองสงฆ์ ศึกษากรณีปัญหาการชำระวินัยสงฆ์*
JUDICIAL REVIEW OF CASES IN THE SANGHA ADMINISTRATIVE COURT:
A STUDY OF THE PROBLEMS RELATED TO MONASTIC DISCIPLINE

พระอาตุสิต สุวรรณสิงห์, เพิ่ม หลวงแก้ว

Phra Ardusit Suwannasing, Pherm Luangkaew

มหาวิทยาลัยขอนแก่น วิทยาเขตหนองคาย, ประเทศไทย

Khon kaen University, Nong khai Campus, Thailand

Corresponding Author, E-mail: arduisit1999@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับระบบการปกครองสงฆ์ กระบวนการและวิธีการพิจารณาคดีที่เกี่ยวข้องกับการกระทำผิดพระวินัยและทางปกครองของพระสงฆ์ 2) วิเคราะห์เปรียบเทียบบทบาทของกฎหมายและสถาบันตุลาการของคณะสงฆ์ไทยในกระบวนการยุติธรรม 3) เสนอแนวทางปรับปรุงระบบชำระคดีทางวินัยสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพและเป็นธรรมมากขึ้น ทั้งในด้านหลักพระธรรมวินัยและข้อกฎหมาย การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิเคราะห์ข้อมูลจากข้อกฎหมาย ตำรา เอกสารวิชาการ คำสั่งศาลปกครอง และรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า ระบบการพิจารณาคดีของคณะสงฆ์ยังขาดประสิทธิภาพในการจัดการคดีที่เกี่ยวข้องกับความผิดทางพระวินัยและทางกฎหมาย แม้จะมีบทบัญญัติรองรับทั้งจากพระธรรมวินัย พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และกฎหมายอาญา แต่การบังคับใช้ในทางปฏิบัติยังไม่มี ความชัดเจน โดยเฉพาะในกรณีที่พระสงฆ์มีตำแหน่งทางปกครอง ซึ่งควรต้องอยู่ภายใต้กระบวนการที่โปร่งใส ตรวจสอบได้ และเป็นธรรม ทั้งนี้ คณะสงฆ์ยังขาดความรู้ทางกฎหมายที่จำเป็นต่อการพิจารณาคดีอย่างถูกต้อง และเป็นระบบตามหลักนิติธรรม แนวทางในการแก้ไขปัญหาของคณะสงฆ์ คือ การปรับปรุงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 25 “พระวินัยธร” ให้มีความชัดเจนในอำนาจของผู้พิจารณาที่ต้องไม่มาจากเจ้าคณะปกครองใดๆ เพื่อสร้างระบบตุลาการสงฆ์ให้เข้มแข็งและน่าเชื่อถือ และแก้ไขกฎหมายอาญา มาตรา 11 ว่าด้วยการลงนิคหกรรม ควรกำหนดให้มีพระสงฆ์ผู้มีความเชี่ยวชาญ

* Received: 19 May 2025; Revised: 17 June 2025; Accepted: 21 June 2025

เฉพาะทางทำหน้าที่ผู้พิจารณา และให้มีคณะกรรมการด้านกฎหมายเข้ามามีส่วนร่วมในคณะผู้พิจารณาตามข้อ 23

คำสำคัญ: การพิจารณาคดีปกครอง, การชำระวินัยสงฆ์, แก้ไขกฎหมาย

Abstract

This research article aims to: (1) examine the concepts and theories related to the ecclesiastical administrative system, judicial processes, and disciplinary proceedings concerning violations of monastic discipline and administrative regulations by Buddhist monks; (2) analyze and compare the role of law and the judicial institution of the Thai Sangha in the broader context of the justice system; and (3) propose recommendations for improving the adjudication of disciplinary cases within the Sangha to ensure greater efficiency and fairness, in accordance with both Dhamma-Vinaya principles and legal norms. This qualitative study employs a documentary research method, analyzing legal provisions, academic texts, scholarly documents, rulings of the Administrative Court, and relevant research reports.

The findings reveal that the current judicial mechanism within the Thai Sangha lacks sufficient effectiveness in addressing cases of disciplinary and legal violations. Despite the existence of relevant provisions in the Dhamma-Vinaya, the Sangha Act, and the Supreme Sangha Council's regulations, the enforcement remains ambiguous in practice—particularly in cases involving monks holding ecclesiastical administrative positions. These cases require a process that is transparent, accountable, and just. The study further finds that the Sangha lacks adequate legal knowledge necessary for administering justice in accordance with the rule of law. The proposed reform includes the amendment of Section 25 of the Sangha Act B.E. 2505 (1962), concerning the role of the “Phra Vinayadhara,” to clearly delineate the authority of adjudicators, who must be independent from the Sangha administrative hierarchy. This aims to establish a more credible and robust ecclesiastical judicial system. Additionally, Regulation No. 11 of the

Supreme Sangha Council concerning disciplinary sanctions (Nikkhaggama) should be revised to require the involvement of monks with specific expertise in disciplinary matters and the inclusion of legal professionals as part of the adjudicating body under Clause 23.

Keywords: Ecclesiastical administrative adjudication, monastic disciplinary process, legal reform.

บทนำ

ในบริบทของสังคมไทย พระสงฆ์ถือเป็นบุคคลที่ได้รับการยกย่องและเคารพอย่างสูง ด้วยบทบาทในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณและผู้เผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยสถาบันสงฆ์มีหน้าที่สำคัญในการส่งเสริมคุณธรรมและศีลธรรมอันดีงามของประชาชน ให้อยู่ในแนวทางที่สอดคล้องกับหลักพุทธธรรม (เฉลิมพล โสมอินทร์, 2546) อย่างไรก็ตาม ในช่วงที่ผ่านมา คณะสงฆ์ไทยต้องเผชิญกับปัญหาการกระทำผิดพระธรรมวินัยที่เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะกรณีที่พระสงฆ์บางรูปประพฤติตนไม่สอดคล้องกับหลักวินัยหรือขัดต่อจารีตประเพณีและจิตวิญญาณแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่เพียงส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของคณะสงฆ์ แต่ยังก่อให้เกิดความคลางแคลงใจในหมู่พุทธศาสนิกชนที่คาดหวังให้คณะสงฆ์เป็นต้นแบบแห่งความดีงามทางศีลธรรม (พระมหาอุทัย นิลโกสีย์, 2544)

การชำระคดีทางวินัยสงฆ์ถือเป็นกลไกสำคัญของระบบการปกครองภายในสถาบันสงฆ์ โดยมีเป้าหมายเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยและมาตรฐานทางจริยธรรมของพระสงฆ์ ผ่านการกำหนดกฎหมายมหาเถรสมาคมและกระบวนการพิจารณาทางปกครอง (รุจิรา สง่าแสง และ ประณต นันทิยะกุล, 2559) อย่างไรก็ตาม การบังคับใช้กฎดังกล่าวในทางปฏิบัติยังประสบปัญหาหลายประการ อาทิ ความไม่โปร่งใส ข้อจำกัดด้านกระบวนการยุติธรรม และความไม่สอดคล้องระหว่างพระธรรมวินัยกับกฎหมายของรัฐ ซึ่งอาจนำไปสู่ข้อกังขาในเรื่องความยุติธรรมและความน่าเชื่อถือของกระบวนการชำระคดี

เนื่องจากสถาบันสงฆ์มีโครงสร้างการบริหารและระเบียบการพิจารณาคดีที่แตกต่างจากระบบยุติธรรมทางโลก การพิจารณาความผิดของพระสงฆ์จึงต้องดำเนินการตามหลักพระธรรมวินัย ซึ่งมีรากฐานจากคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยอิงกับจารีตและกฎเกณฑ์ที่สืบทอดมายาวนาน (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2548) แต่ระบบการปกครองคณะสงฆ์ยังขาดการบูรณาการกับกระบวนการ

ยุติธรรมของรัฐอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม ทำให้ในบางกรณีเกิดความขัดแย้งระหว่างกฎหมายมหาชนกับกฎหมายของรัฐ หรือไม่สามารถบังคับใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลง (อภิญา เพ็ญฟูสกุล, 2541)

การปรับปรุงกระบวนการพิจารณาคดีทางวินัยสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพ โปร่งใส และยึดหลักธรรมาภิบาล จึงเป็นภารกิจสำคัญที่มีผลต่อการดำรงไว้ซึ่งความน่าเชื่อถือและศรัทธาของพุทธศาสนิกชน สถาบันสงฆ์ควรมีมาตรฐานและกลไกที่ชัดเจนในการตรวจสอบและวินิจฉัยคดี รวมถึงการปรับขั้นตอนที่เกี่ยวข้องให้ทันสมัยและสอดคล้องกับบริบททางสังคมในปัจจุบัน ทั้งนี้ เพื่อเสริมสร้างความมั่นใจให้ประชาชนว่าการพิจารณาคดีของพระสงฆ์เป็นไปอย่างยุติธรรม สอดคล้องกับทั้งหลักพระธรรมวินัยและข้อกฎหมายของรัฐ (แสวง อุดมศรี, 2559)

นอกจากนี้ การพัฒนาและยกระดับบทบาทของสถาบันตุลาการสงฆ์ให้มีศักยภาพในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพ ก็เป็นอีกประเด็นสำคัญที่ต้องให้ความสำคัญ โดยเฉพาะการจัดตั้งมาตรฐานการดำเนินงานที่ส่งเสริมความเป็นธรรม ความเป็นกลาง และการบูรณาการแนวทางระหว่างหลักพระธรรมวินัยกับกฎหมายบ้านเมืองอย่างสมดุล อันจะนำไปสู่การยกระดับกระบวนการชำระคดีทางวินัยสงฆ์ให้มีความโปร่งใส เป็นที่ยอมรับในสังคม และตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยได้อย่างเหมาะสม (แสวง อุดมศรี, 2559)

พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันหลักที่มีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทย โดยมีกฎหมายหลักคือพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ซึ่งกำหนดโครงสร้างการปกครองสงฆ์ภายใต้การบริหารของมหาเถรสมาคม องค์การสูงสุดในการจัดระเบียบคณะสงฆ์ ตั้งแต่สมเด็จพระสังฆราชจนถึงเจ้าอาวาส หรือที่รวมเรียกว่า “พระสังฆาธิการ” (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2568) รัฐได้มอบอำนาจแก่มหาเถรสมาคมเพื่อบริหารกิจการพระพุทธศาสนาและธำรงพระธรรมวินัยให้มั่นคง

อย่างไรก็ตาม อำนาจของคณะสงฆ์มีทั้งในมิติทางกฎหมายของรัฐและหลักพระธรรมวินัย ซึ่งการซ้อนทับของอำนาจทั้งสองทำให้เกิดความไม่ชัดเจน โดยเฉพาะเรื่องขอบเขตการใช้อำนาจของเจ้าคณะผู้ปกครอง และความจำเป็นในการถูกตรวจสอบภายใต้กรอบกฎหมาย แม้จะมีกฎหมายมหาชนฉบับที่ 11 พ.ศ. 2521 ว่าด้วยการลงนิคหกรรม ที่วางหลักคล้ายกระบวนการพิจารณาคดีในศาล แต่ในทางปฏิบัติกลับขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของเจ้าคณะผู้ปกครองมากกว่าหลักเกณฑ์ที่ชัดเจน อันอาจขัดกับหลักนิติธรรม จนนำไปสู่ปัญหาทางกฎหมายและการฟ้องร้องในศาลปกครอง ตัวอย่างจากคำวินิจฉัยของศาลปกครองระบุว่า การใช้อำนาจของเจ้าคณะตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ถือเป็นการใช้อำนาจ

ภายในองค์กรศาสนา ไม่อยู่ในอำนาจพิจารณาของศาลปกครองตามมาตรา 9 แห่งพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลปกครองฯ พ.ศ. 2542 แม้มตรา 45 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 จะบัญญัติให้ผู้ดำรงตำแหน่งในคณะสงฆ์เป็นเจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายอาญา แต่ไม่ถึงเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐตามนิยามในกฎหมายปกครอง (พระมหาอุดม สารเมธี (สารบรรณ), 2546)

จากปัญหาดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดของระบบการบริหารและการจัดการคดีในทางปกครองของคณะสงฆ์ โดยเฉพาะต่อพระสังฆาธิการผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญในระบบการปกครองคณะสงฆ์ ซึ่งยังขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพในการจัดการข้อพิพาท ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย และเป็นที่ยอมรับในเชิงกฎหมายปกครอง การที่มหาเถรสมาคมไม่สามารถจัดการปัญหาดังกล่าวได้อย่างเป็นระบบ หรือทันต่อสถานการณ์ จึงนำมาสู่กระแสวิพากษ์วิจารณ์ในสังคมอย่างกว้างขวาง

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาสภาพปัญหา และกลไกการบริหารงานของมหาเถรสมาคม ในฐานะองค์กรสูงสุดของการปกครองคณะสงฆ์ โดยมุ่งศึกษาว่า เหตุใดมหาเถรสมาคมจึงไม่สามารถจัดการกับปัญหาเชิงตุลาการของคณะสงฆ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และควรมีแนวทางปรับปรุงระบบบริหารงานปกครองของคณะสงฆ์อย่างไร เพื่อเป็นแนวทางในการเสริมสร้างศักยภาพของพระสงฆ์ และพัฒนากิจการพระพุทธศาสนา ให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมร่วมสมัยต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับระบบการปกครองสงฆ์ กระบวนการ และวิธีการพิจารณาคดีที่เกี่ยวกับการกระทำผิดพระวินัยและการกระทำผิดทางปกครองของพระสงฆ์
2. เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบบทบาทของกฎหมายและสถาบันตุลาการของคณะสงฆ์ไทยในกระบวนการยุติธรรม และบทบาทนี้ในด้านจัดการคดีที่เกี่ยวข้องกับวินัยสงฆ์
3. เพื่อหาแนวทางปรับปรุงและพัฒนาระบบการชำระคดีทางวินัยสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพและความเป็นธรรมมากขึ้น โดยเน้นความเหมาะสมทั้งในด้านหลักศาสนาและข้อกฎหมาย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยทางกฎหมายในรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากพระไตรปิฎก (พระวินัย) ทำการศึกษาวิจัยเอกสาร (Documentary

Research) รวมทั้งกฎหมายที่เกี่ยวข้องจากตำรา คำบรรยาย คำพิพากษาศาลฎีกา คำสั่งศาลปกครอง และคำอธิบายของนักการศาสนา นักกฎหมาย รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่อง การพิจารณาคดีในทางปกครองสงฆ์ ศึกษากรณีปัญหาการชำระวินัยสงฆ์ โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก (พระวินัย) ทำการศึกษาวิจัยเอกสาร รวมทั้งกฎหมายที่ เกี่ยวข้องจาก ตำรา คำบรรยาย คำพิพากษาศาลฎีกา คำสั่งศาลปกครอง ความคิดเห็นของนักการศาสนา นักกฎหมาย ตลอดจนรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้ผลการวิจัย ดังนี้

1. การศึกษาสภาพปัญหาเกี่ยวกับกระบวนการพิจารณาคดีในทางปกครองของคณะสงฆ์ พบว่า พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ยังมีข้อบกพร่องในหลายประการ โดยเฉพาะในด้าน บทบัญญัติว่าด้วยการลงโทษซึ่งมีขอบเขตที่แคบเกินไป และอัตราโทษที่กำหนดไว้ก็ไม่เหมาะสมต่อบริบท ของสังคมร่วมสมัย อันส่งผลให้ไม่สามารถคุ้มครองพระพุทธศาสนาได้อย่างเพียงพอ แม้ว่าจะมีการแก้ไข เพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 แล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่อาจรองรับและแก้ไข ปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างรอบด้าน นอกจากนี้ กฎนิคกรรม ซึ่งเป็นกลไกในการดำเนินการทางวินัยสงฆ์ ยังประสบปัญหาในเชิงโครงสร้างและการนำไปใช้ กล่าวคือ กระบวนการตามกฎนิคกรรมมีลักษณะที่ ซับซ้อน ยุ่งยาก และไม่เหมาะสมต่อการปฏิบัติโดยพระภิกษุผู้ทำหน้าที่เป็นองค์คณะพิจารณา อีกทั้ง โครงสร้างของกฎนิคกรรม ก็ยังไม่สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องอิทธิธรรมอย่างแท้จริง

กฎนิคกรรมดังกล่าว ทำหน้าที่เพียงเป็นแนวทางในการดำเนินการ มิใช่เครื่องมือทางกฎหมาย ที่มีลักษณะบังคับใช้โทษอย่างมีประสิทธิภาพ ปัญหาอีกประการที่สำคัญคือ ผู้ที่มีหน้าที่ในการใช้กฎ นิคกรรมส่วนใหญ่ มักไม่มีพื้นฐานความรู้ทางด้านกฎหมาย ส่งผลให้เกิดความผิดพลาดในกระบวนการ เช่น การดำเนินการที่ไม่เป็นไปตามขั้นตอน หรือปฏิบัติผิดไปจากสาระสำคัญของกฎนิคกรรม ยิ่งไป กว่านั้น บุคคลผู้บังคับใช้กฎนิคกรรมมักถือว่าตนเองเป็นเพียงนักปกครอง มิใช่ นักกฎหมาย ซึ่งนำไปสู่ ความล่าช้าในการแก้ไขปัญหา และในบางกรณี บุคคลผู้พิจารณาคดีกลับมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับภิกษุผู้ ถูกร้องเรียน อันอาจนำไปสู่ข้อกังวลในเรื่องความเป็นกลางและความเที่ยงธรรมในกระบวนการพิจารณา (ไสว จิตเพียร, 2543)

2. การศึกษาพัฒนาการของกฎหมายและพระวินัยซึ่งมอบอำนาจให้คณะสงฆ์ดำเนินการ ทางวินัยต่อพระภิกษุในประเทศไทย พบว่า กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 11 ว่าด้วยการลงนิคกรรม

ถือเป็นเครื่องมือทางกฎหมายที่กำหนดให้มหาเถรสมาคมเป็นผู้ใช้อำนาจสูงสุด ในการพิจารณาและลงโทษพระภิกษุที่กระทำความผิดทางวินัย แม้กฏนิคหกรรมจะมีบทบาทสำคัญในการดำรงรักษาความเรียบร้อยของคณะสงฆ์ แต่ก็ยังมีข้อจำกัดในเชิงโครงสร้างและเนื้อหาที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในทางปฏิบัติ

กฏนิคหกรรมยังมีลักษณะของความไม่สมบูรณ์ในหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกระบวนการสืบค้นข้อเท็จจริงตามระบบกล่าวหา ซึ่งแม้จะเป็นกลไกที่ใช้ในการตรวจสอบความผิด แต่ก็ยังเป็นช่องโหว่สำคัญที่อาจถูกใช้เป็นเครื่องมือในการหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบของพระภิกษุผู้กระทำผิด กระบวนการนิคหกรรมมักดำเนินไปอย่างล่าช้าและไม่ทันต่อสถานการณ์ ส่งผลให้พระสงฆ์บางรูปสามารถใช้ช่องว่างของกฎหมายเพื่อหลีกเลี่ยงการรับโทษได้ ได้แก่

1) พระภิกษุผู้ถูกกล่าวหาอาจปฏิเสธพยานหลักฐาน และไม่ให้ความร่วมมือในการสอบสวน ทำให้การพิสูจน์ความจริงเป็นไปได้ยาก

2) ผู้กระทำผิดบางรายอาจใช้กลยุทธ์ทางกฎหมาย เช่น การถ่วงเวลา หรือทำลายหลักฐาน เพื่อให้คดีหมดสภาพการพิจารณา

3) การกระทำบางประการ แม้มิได้เข้าข่ายความผิดร้ายแรงตามพระธรรมวินัย เช่น การดื่มสุรา เล่นการพนัน หรือไปในสถานที่โจคร แต่กลับถูกสังคมโลกวิจารย์อย่างรุนแรง และส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของพระพุทธศาสนาในสายตาสาธารณชน (อดุลย์ นุแปงเถา, 2552)

ข้อเท็จจริงเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า แม้กฏนิคหกรรมจะถูกออกแบบมาเพื่อธำรงพระธรรมวินัย หากแต่ในทางปฏิบัติยังจำเป็นต้องได้รับการปรับปรุงทั้งในด้านเนื้อหาและกระบวนการ เพื่อให้สามารถรับมือกับปัญหาที่ซับซ้อนและสอดคล้องกับบริบททางสังคมร่วมสมัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. แนวทางในการแก้ไขปรับปรุงข้อผิดพลาดเกี่ยวกับการพิจารณาคดีปกครองสงฆ์ที่มีผลต่อพระธรรมวินัย ซึ่งส่งผลต่อหลักพระธรรมวินัย จำเป็นต้องพิจารณาจากบริบทแห่งการบัญญัติพระวินัยในพระพุทธศาสนา โดยพิจารณาจากหลักฐานในพระไตรปิฎกและคำอธิบายของบูรพาจารย์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระธรรมวินัย หรือ สิกขาบทมิได้ถูกบัญญัติขึ้นล่วงหน้า แต่ทรงบัญญัติขึ้นตามเหตุการณ์และพฤติกรรมของพระภิกษุในขณะนั้น เมื่อจำนวนพระภิกษุเพิ่มมากขึ้น ย่อมมีผู้ประพฤติตนไม่เหมาะสม แตกต่างไปจากวิถีแห่งสมณเพศ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงกำหนดข้อวัตรปฏิบัติ เพื่อป้องกันมิให้เกิดพฤติกรรมที่อาจนำไปสู่การเสื่อมเสียพระพุทธศาสนา โดยการบัญญัติแต่ละสิกขาบทนั้น

ต้องได้รับความเห็นชอบโดยมติมหาสงฆ์ และสิกขาบทต่าง ๆ มีลำดับความร้ายแรงแตกต่างกันไปตามระดับโทษานุโทษ

พระธรรมวินัยจึงมิได้เป็นบทบัญญัติที่เรียงตามลำดับความผิด แต่เป็นผลจากการตอบสนองต่อพฤติกรรมที่เกิดขึ้นจริง ทั้งนี้ สิกขาบทยังสะท้อนให้เห็นถึงความลุ่มลึกทางพุทธปัญญา เนื่องจากแม้จะถูกบัญญัติในอดีต แต่ยังคงมีความร่วมสมัยและเหมาะสมต่อการนำมาใช้ได้ในทุกยุคสมัย โดยไม่มีความจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับกระแสโลกหรือบริบททางการเมืองของรัฐแต่อย่างใด จึงอาจกล่าวได้ว่า พระธรรมวินัยเป็น “ธรรมนูญแห่งชีวิตของพระภิกษุสงฆ์” อย่างแท้จริง (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2541)

สำหรับแนวทางที่ควรพิจารณาในการปรับปรุงระบบกฎหมายและการบริหารคณะสงฆ์ในยุคปัจจุบัน มีข้อเสนอจำนวน 8 ประการ ได้แก่ 1) การแก้ไขพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ให้มีความทันสมัยและสอดคล้องกับสถานการณ์ร่วมสมัย 2) การส่งเสริมและถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านกฎหมายให้แก่พระภิกษุ สามเณร ตลอดจนประชาชนทั่วไป เพื่อให้มีความเข้าใจในสิทธิ หน้าที่ และกระบวนการยุติธรรม 3) การกำหนดขอบเขตความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น 4) การทบทวนและปรับปรุงกฎระเบียบ ข้อบังคับ และขั้นตอนปฏิบัติงานที่อาจเป็นอุปสรรคต่อประสิทธิภาพการดำเนินงาน 5) การตรากฎหมายเพื่อคุ้มครองสิทธิของพระภิกษุและสามเณรให้เสมอภาคกับผู้ที่อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ 6) การจัดตั้งสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับควบคุมพฤติกรรมของพระภิกษุและสามเณรที่กระทำผิดวินัย 7) การมอบอำนาจให้คณะสงฆ์มีบทบาทในการพิจารณาความผิดทางวินัยโดยตรง 8) การจัดตั้งหน่วยงานเฉพาะกิจด้านกฎหมายสงฆ์ เช่น กองนิติการสงฆ์ เพื่อเป็นกลไกสนับสนุนทางกฎหมายอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ

อภิปรายผล

จากการศึกษาเรื่อง “การพิจารณาคดีในทางปกครองสงฆ์: ศึกษากรณีปัญหาการชำระวินัยสงฆ์” พบว่า ในปัจจุบันพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของพระภิกษุมีความหลากหลาย ทั้งในลักษณะที่เป็นความผิดตามกฎหมายบ้านเมือง และความผิดตามกฎหมายคณะสงฆ์ ในบางกรณี การกระทำเพียงครั้งเดียวอาจเข้าข่ายเป็นความผิดทั้งสองประเภทกฎหมาย ส่งผลให้กระบวนการยุติธรรมมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น เนื่องจากเกี่ยวข้องกับอำนาจของทั้งฝ่ายบ้านเมืองและฝ่ายคณะสงฆ์

ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นคือ เมื่อการกระทำใดการกระทำหนึ่งฝ่าฝืนทั้งกฎหมายบ้านเมืองและกฎหมายคณะสงฆ์ ควรมีการกำหนดลำดับความสำคัญของกฎหมายที่ใช้บังคับอย่างชัดเจนว่าจะถือกฎหมายฉบับใดเป็นหลัก และฉบับใดเป็นรอง หากการพิจารณาและลงโทษไม่เป็นไปตามลำดับที่เหมาะสม ก็อาจก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมแก่ผู้ถูกกล่าวหาได้ ดังนั้น เพื่อให้กระบวนการยุติธรรมของคณะสงฆ์ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม จึงจำเป็นต้องทบทวนและกำหนดลำดับชั้นของกฎหมายที่เกี่ยวข้องให้ชัดเจน

ผู้วิจัยได้เสนอประเด็นอภิปรายเกี่ยวกับแนวทางการปรับปรุงกฎหมายและการบริหารคณะสงฆ์ในยุคปัจจุบัน โดยมีข้อเสนอที่สำคัญ 12 ประการ ดังนี้

1. แก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ให้สอดคล้องกับบริบทสังคมและสถานการณ์ร่วมสมัย โดยผ่านกระบวนการสังขาพิจารณา
2. ส่งเสริมและพัฒนาความรู้ด้านกฎหมายแก่พระสงฆ์ด้วยการจัดตั้งสถาบันการศึกษา ระดับวิทยาลัยเฉพาะทาง
3. คณะสงฆ์ควรมีระบบกำกับ ติดตาม และประเมินผลการบังคับใช้กฎหมายกับพระภิกษุสามเณรอย่างเป็นระบบ
4. เพิ่มบทบัญญัติทางอาญาและแพ่งที่ครอบคลุมความผิดของพระภิกษุสามเณรในกรณีที่เป็นโลกวัชชะ
5. กำหนดหลักเกณฑ์และกระบวนการพิจารณาความดีความชอบให้ชัดเจน โปร่งใส และเป็นธรรม
6. แก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนและส่งเสริมการศึกษาสงฆ์
7. จัดทำบทบัญญัติเพื่อรองรับการดำเนินการทางพระวินัย (พระวินยาการ) อย่างชัดเจน
8. ตราบกฏหมายเพื่อคุ้มครองพระภิกษุสามเณรผู้กระทำความผิดเล็กน้อย หรือผู้ถูกกล่าวหาที่ยังมิได้ลาสิกขา ให้ได้รับสิทธิในการต่อสู้คดีอย่างเหมาะสม
9. ปรับปรุงโครงสร้างการบริหารของคณะสงฆ์ให้มีลักษณะของการกระจายอำนาจ เพื่อเสริมสร้างความคล่องตัวในการบริหารจัดการ
10. ทบทวนและปรับปรุงระเบียบการแต่งตั้งพระสงฆ์ให้เหมาะสมกับบริบทของพระภิกษุในยุคปัจจุบัน

11. พิจารณาจัดตั้งศาลปกครองสงฆ์แผนกคดีสงฆ์โดยเฉพาะ เพื่อให้การพิจารณาคดีทางสงฆ์เป็นไปโดยมีมาตรฐาน

12. ผลักดันให้มีการตราพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลปกครองสงฆ์และวิธีพิจารณาคดีสงฆ์ขึ้น โดยเฉพาะ เพื่อให้การดำเนินกระบวนการยุติธรรมสงฆ์มีความชัดเจน เป็นระบบ และเป็นที่ยอมรับในทางสังคม (ประเวศน์ มหารัตน์สกุล, 2563)

จากสภาพกฎหมายและแนวทางในการแก้ไขปัญหของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการปกครองคณะสงฆ์ สามารถจำแนกได้เป็น 4 ลักษณะ ได้แก่

1. **กฎหมายที่มีสภาพเอื้อต่อการปกครองคณะสงฆ์** เช่น พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ซึ่งมิพัฒนาการปรับปรุงแก้ไขมาโดยลำดับ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมและการเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ในแต่ละยุคสมัย

2. **กฎหมายที่มีสภาพไม่เอื้อต่อการปกครองคณะสงฆ์** จำเป็นต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาให้เหมาะสมยิ่งขึ้น เช่น กฎหมายบางฉบับที่มีผลบังคับใช้เฉพาะกับนักบวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำและความไม่เท่าเทียมในการปฏิบัติต่อบุคคลในสังคม ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกับคณะสงฆ์ควรดำเนินการปรับปรุงและพัฒนากฎหมายต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับยุคสมัย รวมถึงการตรากฎหมายเพื่อคุ้มครองพระพุทธศาสนา (พระสิทธินิติธาดา, 2559)

3. **แนวคิดเรื่องการแบ่งแยกอำนาจในการปกครองสูงสุดหรืออำนาจอธิปไตยออกเป็น 3 ฝ่าย** ได้แก่ อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อให้แต่ละฝ่ายสามารถถ่วงดุลและตรวจสอบซึ่งกันและกัน (เอกวิทย์ มณีธร, 2556) รวมถึงการแบ่งแยกอำนาจอย่างชัดเจนระหว่างฝ่ายบ้านเมืองกับฝ่ายศาสนา เพื่อรักษาความเป็นอิสระของแต่ละฝ่ายและจำกัดการแทรกแซงระหว่างกัน (Nicholas Aroney, 2022) อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน อำนาจทั้งสามกลับถูกรวมศูนย์อยู่ที่เจ้าคณะผู้ปกครองเพียงผู้เดียว ซึ่งมีบทบาทในการดำเนินการหรือออกคำสั่งตามกฎระเบียบและดุลยพินิจ ทั้งที่เจ้าคณะผู้ปกครองส่วนใหญ่มักมีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ในขณะที่เดียวกัน การปฏิบัติหน้าที่ในฐานะตุลาการสงฆ์ ยังขาดพระภิกษุที่มีความรู้เฉพาะทางอย่างแท้จริง จึงทำให้การดำเนินงานบางครั้งถูกแทรกแซงโดยผู้บังคับบัญชาาระดับสูง และต้องปฏิบัติตามคำสั่งของผู้แต่งตั้งตนขึ้นดำรงตำแหน่ง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเสนอให้มีการแยกอำนาจตุลาการออกจากอำนาจบริหารอย่างชัดเจน โดยพิจารณาจากพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มาตรา 45 ซึ่งระบุว่า “พระภิกษุที่มีตำแหน่งทางการปกครอง ถือเป็นเจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายอาญา”

และตามกฎหมายเศรษฐศาสตร์ มาตรา 23 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ มิใช่เพียงเจ้าคณะปกครองเท่านั้นที่ถือเป็นเจ้าพนักงาน แต่รวมถึงรองเจ้าคณะในระดับต่าง ๆ ที่สามารถปฏิบัติหน้าที่แทนเจ้าคณะปกครองได้เช่นกัน (พระปลัดมธุ ฐานจาโร และคณะ, 2565)

4. อำนาจตุลาการสามารถกระจายไปยังพระภิกษุที่มีความรู้ความสามารถในแต่ละระดับได้
โดยพิจารณาจากวุฒิการศึกษาระดับอุดมศึกษาตามแขนงวิชาที่สำเร็จมา เช่น คณะพระวินัยธร (ภิกษุผู้ทรงพระวินัย มีหน้าที่ดูแลด้านการประพฤติปฏิบัติตามพระวินัย) และพระธรรมธร (ภิกษุผู้ทรงพระธรรม มีหน้าที่ตรวจสอบคำแสดงธรรมให้สอดคล้องกับพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้) (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2556) ซึ่งในอดีตมีการแบ่งหน้าที่ไว้อย่างชัดเจน และถือเป็นการถ่วงดุลอำนาจระหว่างกัน ทั้งนี้ แนวทางดังกล่าวไม่เพียงช่วยควบคุมดูแลการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปอย่างตรงไปตรงมาเท่านั้น แต่ยังป้องกันไม่ให้พระภิกษุผู้ปฏิบัติศาสนกิจดำเนินตนในทางที่ก่อให้เกิดผลเสียต่อพระพุทธศาสนา (Halmai, G, 2015)

นอกจากนี้ ยังช่วยลดภาระหน้าที่ของเจ้าคณะปกครอง และเปิดโอกาสให้พระภิกษุที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะด้านเข้ามามีบทบาทในการบริหารงานคณะสงฆ์มากยิ่งขึ้น โดยการคัดเลือกบุคคลที่จะมาดำรงตำแหน่งตุลาการสงฆ์ ควรกำหนดคุณสมบัติเฉพาะ เช่น ความรู้ความเชี่ยวชาญด้านกฎหมายโดยตรง หรือสำเร็จการศึกษาด้านกฎหมายจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ ปัจจุบันพระภิกษุที่มีคุณสมบัติดังกล่าวมีจำนวนเพียงพอที่จะรองรับระบบดังกล่าว แต่ยังมีอุปสรรคสำคัญในด้านกฎระเบียบที่ต้องได้รับการปรับปรุงเพื่อรองรับการถ่ายโอนอำนาจ ซึ่งกระบวนการถ่ายโอนดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยเวลาและอาจเผชิญกับความยากลำบากจากเจ้าคณะผู้ปกครองเดิม อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงสามารถเกิดขึ้นได้ หากได้รับการผลักดันอย่างจริงจังจากเจ้าคณะผู้ปกครองและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาเรื่อง “การพิจารณาคดีในทางปกครองสงฆ์: ศึกษากรณีปัญหาการชำระวินัยสงฆ์” ผู้วิจัยได้ค้นพบประเด็นที่ถือเป็นองค์ความรู้ใหม่จากการวิเคราะห์กฎหมายทั้งสามรูปแบบ ได้แก่ กฎหมายรัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และหลักพระธรรมวินัย ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกันในด้านบทลงโทษของแต่ละระบบกฎหมายอย่างมีนัยสำคัญและน่าสนใจ ทั้งนี้ ยังสะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างของกฎหมายคณะสงฆ์ที่เปิดโอกาสให้ฝ่ายบ้านเมืองเข้ามามีบทบาทในการกำกับดูแล

กระบวนการยุติธรรมสงฆ์มากจนเกินควร ประเด็นดังกล่าว ถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้กระบวนการยุติธรรมของคณะสงฆ์ยุคชะงักหรือล้าหลังหรือล้าหลังตั้งแต่ในขั้นเริ่มต้น และอาจนำไปสู่ความไม่เป็นธรรมแก่พระภิกษุผู้ตกเป็นจำเลย ซึ่งในบางกรณีอาจต้องตกอยู่ในภาวะเสียสิทธิหรือถูกจำกัดสิทธิตามระบบกฎหมายของรัฐ ไม่เพียงแต่ในมิติของพระธรรมวินัยเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมถึงการดำเนินคดีในทางแพ่งและอาญาตามกฎหมายไทยอีกด้วย อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วจะพบว่า ระบบการปกครองคณะสงฆ์ภายใต้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ยังคงต้องพึ่งพาอำนาจของฝ่ายบ้านเมืองในการจัดการคดีปกครองของสงฆ์ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้การดำเนินงานในด้านตุลาการของคณะสงฆ์ไม่สามารถเป็นไปอย่างอิสระ หากไม่มีการแก้ไขเพิ่มเติมเพื่อจัดตั้งระบบตุลาการสงฆ์ที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรมแล้วท้ายที่สุดระบบการพิจารณาคดีของคณะสงฆ์ก็อาจย้อนกลับไปสู่วิธีการแบบเดิมเช่นในอดีต

สรุปผลวิจัย/ข้อเสนอแนะ

สรุปผลวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การพิจารณาคดีในทางปกครองสงฆ์: ศึกษากรณีปัญหาการชำระวินัยสงฆ์” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แม้มีการแก้ไขเพิ่มเติมแล้ว แต่ยังมีข้อจำกัดด้านบทลงโทษและไม่สอดคล้องกับบริบทสังคมร่วมสมัย ขณะที่กฏนิคหกรรมซึ่งใช้ในกระบวนการพิจารณาทางวินัย มีโครงสร้างซับซ้อน ขาดประสิทธิภาพ และผู้ปฏิบัติมักไม่มีความรู้ทางกฎหมาย ส่งผลให้เกิดความล่าช้าและความไม่เป็นธรรมในการพิจารณาคดี นอกจากนี้ยังพบว่า กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 11 แม้เป็นเครื่องมือสำคัญในการรักษาระเบียบสงฆ์ แต่ยังไม่เปิดช่องให้หลีกเลี่ยงความรับผิดชอบได้ และไม่สามารถรับมือกับสถานการณ์ที่ซับซ้อนได้อย่างทันทั่วทั้ง อีกทั้งกระบวนการสอบสวนตามระบบกล่าวหา ยังขาดความเป็นกลางและโปร่งใส แนวทางการปรับปรุง ควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของพระธรรมวินัยซึ่งถือเป็นธรรมนุญแห่งชีวิตของพระภิกษุ โดยเสนอให้มีการปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้อง การแยกบทบาทรัฐออกจากศาสนาอย่างชัดเจน การจัดตั้งหน่วยงานสนับสนุนด้านกฎหมายสงฆ์ และการกระจายอำนาจสู่พระภิกษุผู้มีความรู้เฉพาะด้าน เพื่อเสริมสร้างระบบตุลาการสงฆ์ให้มีความเข้มแข็ง โปร่งใส และเป็นธรรม

ข้อเสนอแนะ

เพื่อเสริมสร้างความเคร่งครัดในการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ควรกำหนดมาตรการควบคุมและบทลงโทษเพิ่มเติมกรณีพระภิกษุกระทำอิทธิกรณร้ายแรง (ปาราชิก) โดยถือพระธรรมวินัยเป็นกฎหมาย

สูงสุดของสงฆ์ พร้อมส่งเสริมให้คณะสงฆ์ศึกษาและยึดหลักคำสอนอย่างลึกซึ้ง เพื่อรักษาภาพลักษณ์และจริยธรรมของสงฆ์ จึงมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. **ปรับปรุง พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 25** ให้มหาเถรสมาคมกำหนดคุณสมบัติของผู้วินิจฉัยคดีวินัยสงฆ์อย่างชัดเจน โดยใช้ “พระวินัยธร” ที่ไม่ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะปกครอง เพื่อความโปร่งใสและเป็นธรรม

2. **แก้ไขกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 11 ว่าด้วยการลงนิคหกรรม** ควรเปลี่ยนนิยาม “ผู้มีอำนาจลงนิคหกรรม” ให้เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านพระธรรมวินัยและกฎหมาย โดยไม่ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใด และเพิ่มเติมให้มีคณะกรรมการด้านกฎหมายเป็นที่ปรึกษาอย่างเป็นทางการ เพื่อป้องกันการแทรกแซงและยกระดับกระบวนการพิจารณาให้โปร่งใсыิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- เฉลิมพล โสมอินทร์. (2546). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ไทย*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุทรไพศาล.
- ประเวศน์ มหารัตน์สกุล. (2563). ปัจจัยการบริหารที่เกื้อหนุนการคงอยู่ของพุทธศาสนาในประเทศไทย. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 5(7), 147-285.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). *คำวัด: พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร : ช่อระกา.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2556). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด*. กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง.
- พระปลัดมนู ฐานจาโร และคณะ. (2565). กระบวนการยุติธรรม: สถาบันตุลาการของคณะสงฆ์ไทย. *วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ*, 7(2), 383-399.
- พระมหาอุดม สารเมธี (สารบรรณ). (2546). การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการยุติธรรมในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีนิคหกรรมในพระวินัยปิฎกกับกฏนิคหกรรมของมหาเถรสมาคม. ใน *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาอุทัย นิลโกสีย์. (2544). *กระบวนการยุติธรรมของคณะสงฆ์ไทย*. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- พระสิทธินิติธาดา. (2559). สถานภาพทางกฎหมายของวัดที่มีได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาและ
สำนักสงฆ์. *วารสารรามคำแหง ฉบับนิติศาสตร์*, 5(1), 53-81.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2555). *โครงสร้างการบริหารงานคณะสงฆ์ไทย*. เรียกใช้
เมื่อ 19 กุมภาพันธ์ 2568 จาก <http://mcupress.mcu.ac.th/site/bud06.php>.
- รุจิรา สง่าแสง และ ประณต นันทิยะกุล. (2559). การบริหารจัดการเพื่อส่งเสริมการปกครองคณะสงฆ์
ภาค 15 ตามแนวคิดการบริหารจัดการคณะสงฆ์. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเซีย
ฉบับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี*, 7(1), 100-112.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2541). *วินัยมุข เล่ม 1*. (พิมพ์ครั้งที่ 39).
กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- แสวง อุดมศรี. (2559). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*. นนทบุรี : หจก.นิติธรรมการพิมพ์.
- ไสว จิตเพียร. (2543). กระบวนการยุติธรรมของคณะสงฆ์ไทย : ศึกษากรณีปัญหาองค์การตุลาการและ
พิจารณาความอธิกรณ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505. ใน *วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์
มหาบัณฑิต ภาควิชานิติศาสตร์*, มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- อดุลย์ นุแบ่งตา. (2552). การดำเนินการทางวินัยกับพระสงฆ์ที่กระทำผิดวินัย : พระราชบัญญัติคณะ
สงฆ์ พ.ศ.2505. *วารสารมหาวิทยาลัยนเรศวร*, 17(3), 287-292.
- อภิญา เพ็องฟูสกุล. (2541). ศาสนทัศน์ของชุมชนเมืองสมัยใหม่ ศึกษากรณีวัดพระธรรมกาย.
วารสารพุทธศาสนศึกษา, 5(1), 4-88.
- เอกวิทย์ มณีธร. (2556). *รัฐศาสตร์*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร : เอ็ม.พี.เพรส.
- Halmai, G. (2015). *Religion and constitutionalism*. Budapest: Magyar Tudományos
Akadémia / Hungarian Academy of Sciences.
- Nicholas Aroney. (2022). *Oxford Handbook on Christianity and Law*. Oxford University
Press.